

Robert Syrwid

Olsztyn, Polska;

e-mail: rosyrwid11@wp.pl • <https://orcid.org/0000-0001-7090-0352>

Pod lupą bezpieki. Aparat represji wobec Niemców na Ziemiach Zachodnich i Północnych w okresie władzy komunistycznej, praca zbiorowa pod redakcją Michała Mathei, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej/Haus der Deutsch-Polnischen Zusammenarbeit, Gliwice–Opole 2020, s. 206.

Under the microscope of Bezpieka. The apparatus of repression against the Germans in the Western and Northern Territories during the communist era, collective work edited by Michał Mathea, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej/Haus der Deutsch-Polnischen Zusammenarbeit, Gliwice–Opole 2020, p. 206.

Unter dem Vergrößerungsglas des Sicherheitsdienstes. Der Repressionsapparat gegen Deutsche in den West- und Nordgebieten unter kommunistischer Herrschaft, Sammelwerk, herausgegeben von Michał Mathea, Haus der Deutsch-Polnischen Zusammenarbeit, Gleiwitz–Oppeln 2020, S. 206.

Polityka władz komunistycznych wobec ludności pochodzenia niemieckiego, pozostałej na ziemiach zachodnich i północnych – wcielonych w granice państwa polskiego – po zakończeniu drugiej wojny światowej, stała się, po przełomie 1989 r., przedmiotem zainteresowania licznej grupy historyków¹. Niezwykle istot-

¹ Spośród publikacji monograficznych, opracowań zbiorowych i edycji źródłowych – niezależnie od licznych artykułów i przyczynków – na szczególną uwagę zasługują, m.in.: *Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych w Polsce w latach 1944–1956*, red. J. Syrnyk, Warszawa–Wrocław 2019; T. Browarek, *Ludność niemiecka w polityce pań-*

ną rolę odgrywają tu zwłaszcza wieloaspektowe studia nad działalnością aparatu represji, skierowaną przeciwko tej właśnie grupie narodowościowej – ale również polskiej ludności autochtonicznej na tych ziemiach – traktowanej w powojennej Polsce z nieufnością oraz postrzeganej jako potencjalne zagrożenie dla formowanego systemu państwa totalitarnego.

Niniejsza publikacja zbiorowa, pozostająca w tym nurcie badawczym, została przygotowana – dzięki dotacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji – w ramach projektu pt. „Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej”, realizowanego – od 2015 r. – przez Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej w Gliwicach i jego oddział w Opolu. Jest to placówka kulturalno-naukowa mniejszości niemieckiej, powołana w wyniku międzyrządowych ustaleń wypracowanych we „Wspólnym Oświadczeniu Okrągłego Stołu w sprawie wspierania obywateli niemieckich polskiego pochodzenia i Polaków w Niemczech oraz niemieckiej mniejszości w Polsce” – zgodnie z brzmieniem polsko-niemieckiego „Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy” z 17 czerwca 1991 r. – podpisanym 12 czerwca 2011 r.²

Publikacja składa się ze *Wstępu* i pięciu artykułów autorstwa czterech badaczy reprezentujących ośrodki akademickie w Słupsku i Wrocławiu oraz Oddziały Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku i Wrocławiu. Każdy tekst został

stwa polskiego w latach 1945–1989, Lublin 2015; M. Hejger, *Przekształcenia narodowościowe na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–1959*, Słupsk 2008; S. Jankowiak, *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*, Warszawa 2005; G. Janus, *Status ludności niemieckiej w Polsce w latach 1944–1950. Analiza i wybór aktów normatywnych*, Lublin 2005; P. Madajczyk, *Niemcy polscy 1944–1989*, Warszawa 2001; D. Matelski, *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Warszawa–Poznań 1999; J. Misztal, *Weryfikacja narodowościowa na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa 1990; *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej. Wybrane elementy polityki państwa*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010; *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1989)*, red. P. Madajczyk, Warszawa 1998; *Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939–1945 i jej powojenne losy, Materiały z konferencji*, red. W. Jastrzębski, Bydgoszcz 1995; *Niemcy Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów*, red. W. Borodziej, H. Lemberg, D. Boćkowski, t. 1–4, Warszawa 2000–2001; B. Nitschke, *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*, Toruń 2001; L. Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1945–1960*, Łódź 2003; idem, *Zdraycy narodu? Losy volksdeutschów w Polsce po II wojnie światowej*, Warszawa 2006; Z. Romanow, *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945–1947*, Słupsk 1992; A. Sakson, *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*, Poznań 1998; G. Strauchold, *Autochtoni polscy, niemieccy, czy...Od nacjonalizmu do komunizmu (1945–1949)*, Toruń 2001; T. Urban, *Niemcy w Polsce: historia mniejszości w XX wieku*, Opole 1994; *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum, Warszawa 2016.

² W punkcie II.1. *Wspólnego Oświadczenia* zadeklarowano m.in.: „W celu wspierania mniejszości niemieckiej w Polsce strona polska podejmie następujące działania:

- Dokonanie analizy naukowej niedemokratycznych praktyk PRL wobec obywateli polskich narodowości niemieckiej i bezpaństwowców tej narodowości w okresie władzy komunistycznej. Wyniki analizy zostaną opublikowane;
- Utworzenie w ramach organizacji mniejszości niemieckiej komórki, która działając na bazie naukowej podjęłaby i koordynowałaby badania dotyczące mniejszości niemieckiej, jej historii i dziedzictwa kulturowego”; zob. – <https://skgd.pl/wp-content/uploads/2021/11/Wspolne-Owiadczenie-Okręgo-Stou.pdf> [dostęp: 2.04.2022 r.].

Od 2020 r., Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej (Forschungszentrums der Deutschen Minderheit) prowadzi działalność naukowo-badawczą jako odrębna placówka z siedzibą w Polsko-Niemieckim Centrum Bibliotek, Mediów, Kultury i Badań Naukowych im. Josepha von Eichendorffa w Opolu – zob. <https://fzentrum.pl/genezal> [dostęp: 2.04.2022 r.].

opatrzone bibliografią przedmiotu i notą o autorze. Całość opracowania uzupełniają streszczenie w języku niemieckim oraz indeksy osobowy i nazw geograficznych.

W pierwszym artykule, pt. *Działania organów bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec ludności niemieckiej na Dolnym Śląsku*³, Jarosław Syrnyk (Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN we Wrocławiu) naszkicował główne kierunki i formy działań podejmowanych przez struktury aparatu bezpieczeństwa wobec Niemców na terenie Dolnego Śląska w całym okresie tzw. Polski Ludowej i PRL. Posługując się przykładami szeregu rozpracowań prowadzonych przez urzędy bezpieczeństwa publicznego wszystkich szczebli, autor przedstawił zasięg oraz rezultaty ich poczynań w najważniejszych operacjach od zakończeniu drugiej wojny światowej poczynając od akcji wysiedleń, poprzez ściganie zbrodniarzy hitlerowskich, domniemych i rzeczywistych dywersantów, kolaborantów czy szpiegów, aż do walki z szeroko rozumianymi – i weryfikowanymi w kolejnych dziesięcioleciach stosownie do potrzeb ideologicznych i propagandowych – przejawami tzw. rewizjonizmu niemieckiego, w tym, m.in. związanymi z inwigilacją duchownych ewangelickich i członków Niemieckiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego.

Arkadiusz Słabig (Instytut Historii Akademii Pomorskiej w Słupsku), w tekście zatytułowanym *Problematyka ludności niemieckiej i autochtonicznej w pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa na Ziemi Lubuskiej*, przeprowadził analizę metod i rodzajów działań represyjnych podejmowanych przez aparat przemocy państwa komunistycznego wobec Niemców i tzw. polskich autochtonów na obszarze byłego województwa zielonogórskiego, ze szczególnym uwzględnieniem działalności terenowych jednostek bezpieczeństwa publicznego. Autor, powołując się na przykłady licznych rozpracowań osób ze środowisk niemieckiego i autochtonicznego wykazał w umiejętny sposób skalę zaangażowania i różnorodność operacyjnej działalności aparatu bezpieczeństwa na Ziemi Lubuskiej, której faktyczny kres przyniósł dopiero początek procesu likwidacji jego struktur w początkach 1990 r.

Równie interesujący i bogato udokumentowany jest drugi artykuł tego samego autora, zamieszczony w przedstawianym opracowaniu pt. *Działalność terenowych struktur aparatu bezpieczeństwa wobec Niemców i polskiej ludności rodzimej na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1957*⁴. Tekst został podzielony na dwie części. W pierwszej zostało naszkicowana sytuacja ludności niemieckiej i autochtonicznej (Krajniaków i Kaszubów) na obszarze województwa szczecińskiego – a następnie,

³ Tekst został przygotowany w oparciu o fragmenty książki autora, zob. – J. Syrnyk, *Po linii rewizjonizmu, nacjonalizmu syjonizmu... Aparat bezpieczeństwa wobec ludności niepolskiej na Dolnym Śląsku (1945–1989)*, Wrocław 2013.

⁴ Zob. też – A. Słabig, *Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1989*, Słupsk 2008.

od 1950 r., również nowo utworzonego województwa koszalińskiego – w okresie powojennych wysiedleń, weryfikacji narodowościowej, tzw. paszportyzacji i akcji łączenia rodzin. Odrębnemu omówieniu poddany został również stosunek władz administracyjnych do miejscowego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego oraz kwestia statusu osób zaliczanych do kategorii byłych *volksdeutschów*, zarówno przed, jak i po wejściu w życie ustawy z 8 stycznia 1951 r. o *obywatelstwie państwa polskiego*.

Część druga zawiera obszerną charakterystykę najważniejszych obszarów działalności i metod – w tym dokonań rozbudowywanej sukcesywnie sieci agenturalnej – zastosowanych w pracy operacyjnej jednostek bezpieczeństwa publicznego na terenie wymienionych województw w stosunku do ludności niemieckiej i rodzimej od pierwszych miesięcy 1945 r. do wiosny 1957 r., czyli początków działalności Służby Bezpieczeństwa, jako formacji ułożonej formalnie w schemacie organizacyjnym Milicji Obywatelskiej.

W kolejnym tekście pt. *Aparat bezpieczeństwa a ludność niemiecka w województwie gdańskim w latach 1945–1990*, Daniel Czerwiński (Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Gdańsku), przedstawił w ujęciu przeglądowym problematykę działań aparatu represji państwa komunistycznego, podejmowanych wobec ludności deklarującej narodowość niemiecką, ale także rodzimej (Kaszubi) na obszarze powojennego województwa gdańskiego w całym okresie istnienia Polski Ludowej i PRL. We wprowadzeniu autor scharakteryzował sytuację Niemców, poczynając od deportacji dokonywanych przez jednostki Armii Czerwonej oraz zorganizowanych wysiedleń – od 1945 r. – poprzez akcję weryfikacyjną i rehabilitacyjną osób wpisanych na Niemiecką Listę Narodowościową. Główną część opracowania stanowi analiza najważniejszych kierunków działań operacyjnych prowadzonych przez aparat bezpieczeństwa przeciwko Niemcom, ale także ludności autochtonicznej (Kaszubom i Kociewiakom) w ramach szeroko rozumianej tzw. walki z rewizjonizmem, z uwzględnieniem zachodzących zmian i modyfikacji w jej zakresie, tak przed, jak i po cezurze 1956 r.

Ostatnim z zamieszczonych w niniejszym zbiorze jest artykuł Grzegorza Straucholda (Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego) pt. *Inwigilacja i nękanie ludności niemieckiej przez komunistyczny aparat represji na terenie Warmii i Mazur w latach 1945–1956*⁵.

W rozbudowanym wstępie została naszkicowana sytuacja narodowościowa i wyznaniowa ludności południowej części Prus Wschodnich – nazwanej później Warmią i Mazurami – od końca XIX w. do wybuchu drugiej wojny światowej. Autor,

⁵ Zob. też inny artykuł autora poświęcony tej problematyce: G. Strauchold, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec ludności niemieckiej i tzw. autochtonów polskich na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, „Komunikaty Mazurko-Warmińskie” 2017, nr 4, s. 637–660.

akcentując znaczenie różnic wyznaniowych występujących na Warmii pomiędzy zarówno katolickimi, jak i ewangelickimi jej mieszkańcami, w porównaniu do niemal jednolicie protestanckiej ludności Mazur, wskazał na ich istotną rolę w określaniu przez nich własnej tożsamości narodowej. Obie te grupy mieszkańców – po włączeniu tego obszaru w granice powojennego państwa polskiego – w zderzeniu z ideologicznym oddziaływaniem nowej komunistycznej władzy, zostały objęte szczególnym zainteresowaniem jej policji politycznej.

G. Strauchold przedstawił rolę i zaangażowanie aparatu represji na terenie Okręgu Mazurskiego i ówczesnego województwa olsztyńskiego wobec ludności miejscowej, podczas najważniejszych akcji prowadzonych w omawianym okresie, w tym wysiedleń, weryfikacji narodowościowej i tzw. paszportyzacji. Osobnemu omówieniu poddał on także zasięg i metody zaangażowania jego struktur w tropienie różnych przejawów wyimaginowanych lub też prognozowanych przez nie zagrożeń ze strony Warmiaków i Mazurów – opornych wobec prowadzonej nieudolnie i zakończonej ostatecznie fiaskiem polityki integracyjnej państwa – w okresie stalinowskim, ze szczególnym uwzględnieniem forsowanego na potrzeby propagandowe problemu tzw. rewizjonizmu niemieckiego.

O szczególnej wartości prezentowanej publikacji przesądza fakt, że zasadniczą bazę archiwalną wszystkich zamieszczonych w niej tekstów – abstrahując od ich zakresu chronologicznego – stanowią często dotychczas nieznanne materiały aparatu bezpieczeństwa, jako podstawowy – obok akt administracyjnych i partyjnych – zasób źródłowy w badaniach nad kształtowaniem się polityki państwa komunistycznego – oraz jej praktycznych przejawów – wobec niemieckich i polskich autochtonów na tzw. Ziemiach Odzyskanych po 1945 r.

Oceniając podjętą próbę wydawniczą jako nader wartościową i potrzebną, pozostaje wyrazić nadzieję, że studia prowadzone przez Centrum Badań Mniejszości Niemieckiej będą kontynuowane i rozwijane, w tym również poprzez szerszą współpracę z placówkami naukowo-badawczymi oraz kulturalnymi działającymi na obszarze ziem zachodnich i północnych.